

Farabi

Hamdi Mert

bilgi süzgeci

FÂRÂBÎ

HAYATI
FİKİRLERİ
HİZMETİ

Hamdi MERT

Aralık - 2000
Ankara

bilig yayınları

YAYIN NO

36

ISBN
975-6852-28-8

FARABİ

Hamdi MERT

Teknik Koordinatör
Mustafa YEŞİLYURT

Kapak Tasarım
Z. Ebru KARTAV

Baskı
TDV Yayın Matbaacılık
ve Ticaret İşletmesi
Tel : 0(312) 425 27 75

AHMET YESEVİ
ÜNİVERSİTESİNE
YARDIM VAKFI

bilig
yayımları

Taşkent Cad. 11. Sokak 10/2
Bahçelievler / Ankara
Tel: (0312) 213 63 80 - 90
Belgegeçer: (0312) 212 80 51
e-posta: bilig@bir.net.tr

*N*amdi MERT tarafından kaleme alınan "Fârâbî" kitabını basımından önce vakıf yöneticileri lütfedip bana da göndermişler.

Eseri inceledim.

"Felsefe" gibi zor ve teknik bir konuyu ele almasına rağmen yazar, bilinen akıcı uslûbu ile kitabı kolay anlaşılır bir tarzda yazmış.

Eserin amacını, Fârâbî'nin şahsında **aklî ilimlere, bilgi ve bilgi toplumuna** dikkat çekmek olarak değerlendirdim.

Kısa, öz ve zevkle okunabilecek bu kitabın, geniş okuyucu kitlesine yararlı olacağını düşünüyorum.

Prof. Dr. Mehmet BAYRAKTAR

Fârâbî, fizik alem ile inanç sahasını birbirinden kopuk dünyalar olarak düşünmez. O'na göre insan/ve *akıl* her iki alanı, birini diğerinden hareketle aramak bulmak, değerlendirmek ister.

O, fizik ile dinin; fizikçi ile din tebliğcisinin birbirlerine daha çok yaklaşacağı varsayılan "**İkinci Aydınlanma**" dönemini, felsefeyi din ile uzlaştırma çabasındaki ısrarı ile 1000 yıl önceden görmüştü.

Sosyal bilimlere; din, ahlâk ve san'ata yön verme iddiasındaki katı pozitivist anlayışın önünü "**Yeni Fizik**" arayışı ile açacak olan, O'nun temsil ettiği bu uzlaştırıcı tez ve görüşleridir.

SUNUŞ

Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk dünyasını Ahmet Yesevi'nin düşünceleri doğrultusunda birleştirmek ve bilgi çağına ulaştırmak amacına yönelik çalışmalar yapan bir kuruluştur. Kazakistan ve Türkiye Cumhuriyetlerinin ortak eseridir. Öğrencilerin yarısı Kazakistan'dan, kalanın yarısı Türkiye'den, öteki yarısı ise çeşitli Türk topluluklarındandır.

Türk dünyasını birbirine yaklaştırmak ve bilgi çağına ulaştırmak görevi, bir üniversite için en anlamlı görevdir.

Ahmet Yesevi'nin Türklük bilinci, gösterişsiz müslümanlık, insana sevgi, inançlara hoşgörü, kadına saygı, emek ve işi kutsal bilme ve bilimi dinin temeli sayma anlayışına dayalı doğru müslümanlık yorumu bugün de, yarın da Türklüğe gerekli olan anlayıştır.

Bilim zihniyetine ulaşmayı ve bilimde doruklara çıkmayı Türk toplumları için en önemli mesele olarak görüyoruz.

Atatürk'ün "**milli köklere bağlılık, akıl ve bilim çizgisinden ayrılmamak**" ilkelerinin Yesevi yolunun çağımızdaki dirilişi olduğunu biliyoruz.

Ahmet Yesevi Üniversitesi Yardım Vakfı'nın, Üniversitenin amaçlarına yayın yoluyla yardımcı olmak çabası içinde seçme eserleri hazırlarken temel aldığı ölçüler bunlardır.

Elinizdeki kitap, bu anlayışla yayınlanmaktadır.

Namık Kemal ZEYBEK

Ahmet Yesevi Üniversitesi Yardım Vakfı
Mütevelli Heyet Başkanı

BU KİTAP

*B*u kitap, bütünüyle Fârâbî'yi anlatmıyor. Zira Fârâbî, bu özet takdime sığmayacak kadar geniş ve derin. Ama elinizdeki kitapçığın bir iddiası var: Fârâbî'ye olan ihtiyacı; O'nun 1000 yıldır hâlâ gündemde olan **Bilgi** arayışının önemini; bu arayışı ihmal etmenin bize nelere mâl olduğunu yalın ifadelerle anlatabildiğimizden eminiz.

Felsefenin ele aldığı konular akli ve sosyal bilimlerin en çetin alanıdır. Mütevelli Heyet Başkanımız Namık Kemal ZEYBEK'in Fârâbî konusunda bir el kitabı hazırlanması talebini bu zorluğu bilerek *-ama memnuniyetle-* kabullendim. "**Zor**"u kolaylaştırmak elbette gücümüz dışında ama özetleme çabamızın okuma ve *-ve özet ölçeğinde anlama-* kolaylığı sağladığını *-eminiz ki-* kitabı okuduktan sonra siz de kabul buyuracaksınız.

*K*itapçıkta bize ait kültürün cins beyinlerinden birinin -*ama en önde olanlarından birinin-* **akıl, düşünce** ve **bilgi** denilen ortak değeri, inancı ve kültürü bizden farklı olanlarla nasıl tartıştığını; kendinden olmayanlarda gördüğü **hikmet** ve doğruyu, gerektiğinde olduğu gibi almaktan çekinmezken, o doğruları kendinden kattıklarıyla nasıl farklı ve özgün yorumlara ulaştırdığını okuyacak; bir yandan bu çizgiyi niçin sürdürmediğimizi kendi kendinize sorarken, diğer yandan **Batı** karşısındaki gerilik ve ezikliğimizin cevabını bulacaksınız.

Bilgi'nin farklı dini ve milliyeti olmaz ama insanların /*ve milletlerin* aynı bilgiyi farklı algılamalarından doğan farklı kültürleri o milletlerin inançlarından ve milliyetlerinden ayıramazsınız.

Bunu yapabilseydik, bugün belki de ülke olarak önümüzü tıkayan ideolojik sancılar bizi bu kadar meşgul etmeyecekti.

Onlar, kendilerinden öncekileri -*millet ve milliyet farkı gözetmeksizin-* aldılar, kendilerinden sonrakilere geliştirerek sundular. Biz ise, kendimizden olanları alıp-geliştirecek yerde, onları başka dünyalarda aradık. Batının başarısı da, bizim başarısızlığımız da buradan kaynaklanıyor.

Onları alıp-izleyebilseydik, **sanayi çağı**nın patenti bizde olacak, **bilgi çağı**nın kapısını biz aralayacaktık.

*B*u kitap, -*ümit ederiz ki-* sizi de aynı yarıya götürecektir..

HAYATI

DOĞUMU, SOYU, ADI, KÜNYESİ

Bugün Kazakistan sınırları içerisinde bulunan Otrar (Fârâb) şehri yakınlarındaki Vesic yerleşim merkezinde 870 yılında doğdu.

Adı Muhammed, baba adı Muhammed, büyükbabası Tarhan, onun babası ise Uzluk.. Künyesi Ebu Nasr..

"Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluk el-Fârâbî" adına, Türk olduğunu belirtmek üzere bazı eserlerde **"et-Türkî"** lâkabı da ilâve edilir⁽¹⁾.

Doğduğu şehre atıfla **"Fârâbî"** diye şöhret buldu.

---

(1) Doç. Dr. Fahrettin Olguner, Fârâbî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, sh.6.

*B*abası doğduğu yer ve bir sınır kasabası olan Vesic Kalesi'nde kumandan. Büyükbabası, o dönem Türk devlet ve topluluklarında bir asalet ünvanı ve rütbe olan "Tarhan" adını taşıyor.

İleride "**İslâmî fikir tarihimizi başlatan bilgin**"⁽¹⁾ olma onurunu kazanacak olan Fârâbî Muhammed asalet ve rütbelere sahip, saygın bir soy silsilesine ait olarak bu münbit kültür ortamında dünyaya geldi.

ÖĞRENİMİ VE SEYAHATLARI

O'nun doğduğu yıllarda Fârâb, Sâmânîler döneminin önemli bir kültür merkezi idi. Bu renkli kültür ortamında Fârâbî, ailesinin sosyal seviyesine uygun iyi bir eğitim gördü. Öyle ki, kısa zamanda "**Kadı**" ünvanını kazandı ve bir süre kadılık yaptı. Kadılık mesleğini sürdürürken, kendisine emanet bırakılan Aristo'ya ait bazı kitapları inceledi ve "**felsefe**" ile tanıştı ⁽²⁾.

Bu tanışma bir dönüm noktası oldu ve ona mesleğini, meşrebini, misyonunu kazandıracak kapıyı açtı. Kadılıktan ve doğduğu topraklardan ayrılarak, hayatı boyunca sürece ve onu yurdu-na bir daha geri dönmekten alıkoyacak ilmî seyahatlarına çıktı.

(1) Hilmi Ziya Ülken, Fârâbî Tetkikleri, İstanbul 1951, s.9

(2) Fahrettin Olguner, a.g.e., sh. 8.

Önce zamanın ilim merkezleri Buhara, Semerkant, Merv ve Belh'e gitti. Buralarda ait olduğu kültür ve bölgenin ilim meclislerinde bulundu, kütüphanelerinde araştırmalar yaptı, ilmî birikimini arttırdı.

40 yaşlarında Bağdat'a geçti. Burada Ebû Bişr Matta b. Yunus ve Yuhanna b. Haylan'dan **felsefe** ve **mantık** dersleri aldı. Ebu Bişr Matta b. Yunus'la karşılıklı mantık önermeleri çözecek, ağır felsefe konularını kolay ve sade bir ifade ile anlatma yeteneğini kazandı. Büyük Arabdibilginini Ebu Bekir Muhammed İbnü'l-Serrac'dan Arapça öğrendi. Aynı zamanda bu büyük bilgine **mantık** okuttu.

Harran'da Yuhanna b. Haylan'dan mantık ve felsefe okudu. Kitabü'l-Burhan'ı Harran'lı ünlü bilginle sonuna kadar tahlil etti.. Halbuki o dönemde ve özellikle İskenderiye okulu geleneğinde sözkonusu kitabın "**El-Eşkalü'l-Vücutiye**" bölümünden sonrası okutulmuyordu. Zira bu bölümlerin, Hristiyanlığın itikat hükümlerine zarar vereceği düşünülüyordu⁽¹⁾. Fârâbî, asıl insan aklının belli kalıplara hapsedilmesinin, inanca zarar vereceği gerçeğini o dönem kilise yönetiminin bu bağnazlığında bizzat gördü, tesbit etti.

20 yıl kadar kaldığı Bağdat'ta bir yandan ilmî araştırmalarını sürdürürken, diğer yandan kazandığı ilmî birikimle eserler yazdı⁽²⁾.

(1) Mahmut Kaya, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1995. Fârâbî Maddesi.

(2) Mahmut Kaya, a.g.e., Fârâbî Maddesi.

Bağdat'ta çıkan siyasî karışıklıklar, onun yeni ve huzurlu bir çalışma ortamı araması ihtiyacını doğurdu. 330 (941) yılında Halep ve Di- maşk (Şam)'a geçti⁽¹⁾. Orada Hamdanî Emiri Seyfûddeve'den saygı gördü⁽²⁾. Seyfûddeve, Fârâbî'yi sarayında ağırladı, itibar gösterdi ve büyük alime çalışma ortamı hazırladı.

Fârâbî 337 yılında kısa bir süre Mısır'a gidip-dönmüşse de, hayatının sonuna kadar Şam'da kaldı. Orada bir yandan okudu ve öğrendi, diğer yandan çevresinde toplanan ders halkalarına öğrendiklerini anlattı ve yazdı.

Fârâbî kadar doğumundan-ölümüne hayatını bir okul haline getiren; genç yaşta çıktığı yurdunu, mesleğini, makamını ilim öğrenme uğruna feda eden bir başka kişilik varsa, herhalde o da tarihin Fârâbî kadar mutlu ve onurlu bir kişisi olmalıdır.

Büyük bilgin, ilim yolculuğundan bir daha geri dönmedi ama, 339 (950) yılında Şam'da hayata veda ederken⁽³⁾, geriye 100'den fazla eser ve kıyamete kadar sürecek bir saygınlık bıraktı.

(1) Mahmut Kaya, a.g.e, Fârâbî Maddesi.

(2) Fahrettin Olguner, a.g.e., sh. 9.

(3) Mahmut Kaya, a.g.e, Fârâbî Maddesi.

YETİŞTİĞİ ÇEVRE

*F*ârâbî'nin yetiştiği kültür ortamı İslâmiyet öncesi ve sonrası binlerce yıllık Türk kültür ve medeniyetinin bir sentezi durumunda idi.

İslâmiyet öncesinin binlerce yıllık millet olma bilincine, devlet kurucu iradesine, bütüncü dünya görüşüne sahip Türk Milleti'nin, İslâmiyetin evrensel tevhid inancı ile buluşmasından ortaya çıkan bu sentez, insan merkezli bir atılımı kanatlandırmaya hazır bir bereketli ortamı oluşturuyordu.

Bu hazır ortam, Fârâbî'yi dönülmez ilim yolculuğuna çıkararak muharrik güç oldu. Önce, mensubu bulunduğu kültürün üretim merkezlerini dolaştı. Semerkant, Buhara, Merv ve Belh gibi kültür başkentlerinde, Kur'an'ın akletmeye, tefekküre, bilgiye sevkeden önü sınırsız açık mesajlarını inceledi. Kadim Türk kültürünün **monist** (tekçi) din anlayışına paralel bu tevhidi tebliğin eski Yunan'ın birbirinden bağımsız **çokçu** prensipleri ile İran'ın birbiriyle çarpışan **zıt** ilâh anlayışından farklılığını gördü.

*İ*slâmiyet'in iki ana kaynağı "**Kur'an**" ve "**Sünnet**"in açık olmayan hükümlerinin yorumu ya da bu iki kaynaktan cevabı bulunmayanlara hüküm çıkarma zorunluluğu müslüman toplumlarda re'y ve kıyas müessesesini ortaya çıkarmıştı. Müslüman ilim adamları bu gibi du-

rumlarda kendi kişisel görüşlerini ortaya koyuyorlar; bundan farklı ekol, mezhep ve fırkalar ortaya çıkıyor; zaman-zaman görülen mezheplerarası çatışmalar, huzursuzluklara sebep oluyordu. Kaynak ve hüküm aynı olduğuna göre, bu tür yorumlarda bir ortak metot ve ölçü bulunamaz mı idi?. Bu müşterek ölçü şüphesiz, **“akıl”** olabilirdi. Bilinmeyene bu ortak ölçü ile açılmak gerekmez miydi?

Fârâbî'yi aklî bilimlere yönelten bir diğer ana sebep, tabiattaki determinist âhengi, nefsinde **“iyilik-kötülük”** melekelerinin çarpıştığı insana ve topluma taşıma arzusu oldu. Allah'ın **“Akıl”** nimeti vererek yarattığı insan ve onların toplumu mutlu olmaya lâyıktı.

O'nu, önce **“Din ve Felsefe”** arasındaki uzlaşmaya; sonra da mutlu insan, mutlu cemiyyet, mutlu devleti araştırmaya yönelten sebep, bu yetişme tarzı, ortamı ve yönelişi idi..

KİŞİLİĞİ

O'nun kişiliği, herşeyden önce içinde yetiştiği **“Türk”** ve **“Müslüman”** kişiliği idi. Katıksız, sade Türk yetişme tarzından *-fırtınalı-* farklı inanç ve kültür alabarasının içine atıldığı ömürlük sürede bu **“Türk”** ve **“Müslüman”** kişiliğinde en küçük bir sapma olmadı.

Zengin bir ilim dili olan Arapça'nın hakim olduğu kültür çevresinde eserlerini *-zorunlu*

olarak- Arapça yazdı ama “**Türkçe**” konuştu⁽¹⁾. Bağdat, Şam, Halep gibi farklı kültür ortamlarında, hep Türk kıyafeti ile dolaştı; kabul edildiği devlet ricalinin huzuruna üzerinde Türk harmanisi, ayağında sivri uçlu Türk yemenisi (Zerbül) ile çıktı⁽²⁾.

Mütevazi, nahif, gösterişten uzak, ruh ve ahlak temizliğini öne çıkaran bir kişi idi.

Kendisine büyük değer veren Seyfüddevle'nin teklif ettiği ihsanları reddetti. İlmî çalışmaları sebebiyle hayatı boyunca sakin bir hayat yaşadı.

O'nun, olgun bir bilim adamını anlatan şu sözleri adeta kendini anlatır gibidir:

“Öğrenimi süresince karşılaştığı güçlüklerle katlanmalı; üstün bir zekâ ve kavrayışa sahip bulunmalı; doğruları ve adil olanları seven, onurlu bir kişi olmalı; altın, gümüş ve benzeri şeylere değer vermemeli; açgözlü ve nefisî isteklerine düşkün olmamalı; doğruyu bulmak için gayret ve irade sahibi olmalı”⁽³⁾.

İLMÎ ŞAHSİYETİ

*F*ârâbî'nin ilmî şahsiyeti, mütevazî ama cesaretli; perhizkâr ve diğergâm ama sebat ve irade sahibi bu kişilikten doğdu. O'nun 1000 yıl sonra hâlâ ışık saçan ve başvurduğumuzda hâlâ

(1) Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1985, Fârâbî Maddesi.

(2) Fahrettin Olguner, a.g.e., sh.6.

(3) Mahmut Kaya, a.g.e., aynı madde.

ufkumuzu aydınlatacak olan manevî keşif seviyesindeki fikir mirası, Ortaçağı bize aydınlık kılan soylu fikirlerin ve sahiplerinin ilmî temelini oluşturdu.

Eflâatun'un karmaşık sembollerini O anlaşılır hale getirmiş; Aristo'nun bilgi teorisini realist katkılarla zenginleştirerek, kendisinden sonra da kabul gören temellere oturtmuş; İslâm Felsefesi'nin ilk temsilcisi Kindî'nin uzlaştırıcı görüşlerini geliştirmiş; İbni Sina O'nun bu soylu fikir mirası ile yetişmiş; kendisinden sonra gelen *-çoğu Batılı-* düşünce adamlarını derinden etkilemiş; Batı Rönesansını ateşleyen akılcı atımlara fikir ve eserleriyle öncülük etmiştir. O'nun din, felsefe, psikoloji, matematik, fizik, tıp, dil, musıkî.. birçok bilim dalında bir insan ömrüne sığmayacak kadar çok eseri bulunmaktadır. Burada ifade edilmesi gereken husus, Fârâbî'nin hipotez, tez ve görüşlerinin sadece tarihi bir veri olarak değil, bununla beraber ve asıl bilimlik çalışmalarda hâlâ konuşuluyor olmasıdır.

O'nun ilim dünyasını aydınlatan; içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar bütün akılcı ekolleri etkileyen ve hâlâ onlara hareket noktası ve kaynak olan uzak görüşlü teklifleri, ileride "**Hizmeti**" bölümünde özet olarak vermiştir.

Fârâbî'nin ilmî şahsiyeti ile ilgili olarak bazı ilim adamlarının aşağıdaki değerlendirmeleri O'nun bilimlik kişiliğinin şahitleridir⁽¹⁾:

---

(1) Hilmi Ziya Ülken, a.g.e., sh. 19.

"Bir filozofun 1000 yıl sonra bugün dahi mesele teşkil edecek bu kadar fikir getirmiş olması, O'nu yetiştiren millete ve insanlığa kâfi bir şeref değil midir?"

Prof Dr.Hilmi Ziya ÜLKEN

"Farabi İslam filozoflarının en büyüğüdür."

İbni Hallegan

"Farabi feylesof-u kâmil, imam-ı fâzıl idi"

İbni Ebî Üseybiya

"Farabi Felûsife-i İslamiye arasında hepsinden ekberdir. O'nun ihata ettiği ulûm, hepsinden ekserdir. Hiçbiri O'nun mertebesine yükselmemiştir.

Tagköprülüzâde

"Farabi, Türk ırkının tefekkür ve felsefe sahasında huiz olduğu kabiliyet ve istidadın, büyük bir hüccetidir. Bu itibarla O, ırkımızın azametinin timsallerindendir.

Prof. Dr. Abdülhak Kemal YÖRÜK

FİKİRLERİ

DOĞUYA DA, BATIYA DA ÖNCÜ VE KAYNAK OLDU

*F*ârâbî, eski “Doğu” ve “Yunan” Felsefesi ile -o dönemde- “El-Kindî”de özetlenebilecek “İslâm Felsefesi”nin ana meselelerini -kendinden öncekilerden alarak- incelemiş; onlardan yararlanmış; öncekilerin kanaatlarına kendi fikirlerini katmış; onların birbirine zıt tekliflerini, önce kendi içlerinde, sonra da İslâmiyetin tevhîd inancı doğrultusunda uzlaştırmış; ortaya koyduğu özgün fikirleriyle ilk Türk-İslâm Filozofu olmuş⁽¹⁾ ve İslâm Felsefesi'nin ilk kurucuları arasında yer almıştır.

O'nun, Doğulu mütefekkirler ve özellikle de “Aydınlanma”yı temsil eden Batılı düşünürler

(1) Hilmi Ziya Ülken, a.g.e., sh. 33.

üzerindeki etkileri, kitabımızın ilgili bölümlerinde verilecektir. Ancak şu hususu burada belirtmeden geçemeyeceğiz: Fârâbî'nin fikirlerini kendisinden sonra izlesek ve geliştirebilse idik, milletler camiasındaki yerimiz şüphesiz bugün durduğumuz yer olmayacaktı.

Ö, yaratandan-yaratılana; zarurî olandan-mümkün olana; değişmeyenden-değişene yönelerek "**Akl**"ını kâinattaki oluşumlara programlamış; "**İlk Varlık**" dediği "**Allah**"ın küllî iradesinde "**Bütün**"leşen varlık aleminde mevcut sırlı âhengin, tek-tek kişiler, insan toplulukları ve onların kurdukları sistem ve teşkilâtlarda da gerçekleşeceği "**Mutlu dünya**"nın peşine takılmıştır. 80 yıllık ömrünü harcadığı bu yolda biniti akıl, silâhı tefekkür (düşünme), av ve ürünü ise bilgidir. Aklını, fikrini, düşüncesini.. kısaca bütün enerjisini ve gücünü "**Akl**"a takan Fârâbî'ye göre kâinatı yaratan değişmez/zorunlu gerçek C. Hak'dan, kâinattaki en küçük elemente kadar bütün varlık âlemi hakikatte o ilk sebepten kademe-kademe taşan talî varlıklardır⁽¹⁾. Yukarıdan-aşağıya, "**Kül**" den-"**Cüz**"e taşan; her an faal, canlı, akış ve alışveriş halindeki bu alemin merkezinde "**insan**" vardır. Sorumluluk sahibi (düzenleyebilen-bozabilen) bu varlığın **vazifesi** doğruyu aramak, bulmak, bilmek; **hakkı** ise mutlu olmaktır.

---

(1) Mehmet S. Aydın, a.g.e., sh. 31.

VARLIK FELSEFESİ

Varlık (fizik ve metafizik âlem)" ile **Akıl** ve fonksiyonları -özellikle bilgi; bilginin elde edilış yolları- felsefenin ana konularıdır.

Fârâbî'ye göre fizik âlem, Eflâtun'un **İde-ler âlemi**" faraziyesindeki **hayal**" ve **gölge**"lerin aksine gerçek varlıklardır ve fizik ötesi âlemle bir bütündür. **İlk**" varlık C. Hak'tır. O'nun varlığı **zarurî**"dir. O'nun dışındakiler ise **mümkün**" varlıklardır.

Mümkün" varlıklar, C. Hakk'ın başlangıçsız (ezeli) varlığının taşmasından meydana gelmişlerdir. Bizzat müşahade ettiğimiz **Mümkünat**" ise, O ilk gerçekliğin isbatıdır. Fizik âlem bir **gerçeklik**" ise, onu gerçekleştiren bir **ilk**" sebep de olacaktır⁽¹⁾.

O'na göre **Varlık**" âleminde, **İlk**" sebepten başlayarak, somut/fizik âleme kadar yukarıdan-aşağıya kademe-kademe âlemler mevcuttur. Bu kademelerin en üstünde **Yukarı /ulvî âlem** (âlemü'l-gayb)" vardır. Gayb âlemine **duyu**"larla değil, ancak akılla ulaşılabilir. Fârâbî, bu âleme **Akıllar âlemi**" der⁽²⁾.

Fârâbî'ye göre **Akıllar âlemi**"nin yukarıdan-aşağıya doğru inen en alt kademesinde **faal akıl**" yer alır. Fizik âlemdeki oluşumlar

(1) Mehmet S. Aydın, a.g.e., sh. 67.

(2) Fahrettin Olguner, a.g.e., sh. 46-47.

“**faal akıl**” denilen bu âlemden kaynaklanır. Faal akıl, aynı zamanda fizik ve metafizik âlemi birbirinden ayıran; metafizik tesirleri fizik âleme intikal ettiren bir merkez durumundadır.

“**Akıllar âlemi**”nde kavgasız, tam bir ahenk ve düzen mevcuttur⁽¹⁾. Fizik âlem ise biri diğerinden etkilenen, çatışmaya, kavgaya, bozulmaya, yeni terkip ve oluşumlara açık bir âlemdir.

İnsan, fizik ve fizikötesi âlemin ortasında bir köprüdür. İnsanın görevi, fizik âlemdeki oluşumları iyiye yönlendirmek; -*tabir yerinde ise* “**Faal Akıl**” mertebesine yükselmek; kişi olarak ve toplum düzeyinde “**Mutluluk**”a ulaşmaktır⁽²⁾.

Örüldüğü gibi Fârâbî **fizik** ve **metafizik** âlemi bir “**bütün**” olarak algılamakta; bu ikisinin ortak noktasına “**insan**”ı yerleştirmekte ve onu değişken fizik dünyayı tanzim ederek, değişken olmayan metafizik âlemin ahenkli mutluluğunu gerçekleştirmeye davet etmektedir.

Kesinlikle anlaşıldığı üzere büyük düşünür, en başına “**Yaratan**”ı koyduğu “**âlemler**”i fizik ve fizik ötesi ile bir “**bütün**” olarak düşünmekte; onu yukarıdan-aşağıya, aşağıdan-yukarıya kademelendirirken “**akıl**”ı ve onun ürünü bil-

(1) Fahrettin Olguner, a.g.e., sh. 49.

(2) Doç. Dr. Hanifi Özcan, Fârâbî, Mutluluk Yoluna Yönelme, İzmir 1993, sh. 34; F. Olguner, a.g.e., sh. 58-59.

giyi ön plâna çıkarmakta; fizik âlemin düzenlenmesini de; fizikötesi âlemin keşfini de sadece insana mevdu bu cevherin (aklın, bilginin) rehberliğine vermekte; yukarı ve aşağı doğru gerçekleşecek bu görevi ise, iki âlemin ortasında duran insana teklif etmektedir.

Fârâbî'nin "**Varlık**" hakkındaki görüşleri, "**Bilgi**" üzerine ileri sürdükleri ile içiçe bir bütünlük arzeder. Varlığın sebebi bilgidir.

O'na göre kâinatın varoluş sebebi esasında "**Allah'ın bilgisi**" olduğu gibi, diğer varlıklar ve insanın bilgisi de başka varlıkların varoluşlarına sebeptir (1).

*J*nsan aklının gerçekleştirdiği keşif, icad ve üretimler bu oluşumun sonucudur. Zira bilgi da-ima fiil haline dönüşme istidadındadır (2).

BİLGİ FELSEFESİ

*J*ârâbî'nin -görünen ve görünmeyeni ile- âlemi bir "**Bütün**" olarak algıladığını belirttik. Bu bütün içerisinde ise çeşitli kademeler vardır. Cisimden insan ruhuna, oradan fizikötesi âleme ve Tanrı'ya yükselen bu hiyerarşik düzen içerisindeki bütün varlıklar insan bilgisinin konusunu teşkil etmektedirler.

"**Bilgi**"ye nasıl ulaşılır?

(1) Mehmet Bayraktar, a.g.e., sh. 183.

(2) Mehmet Bayraktar, a.g.e., sh. 183.

Bilgi, öncelikle bir "**Mantık**" meselesidir. Bilgiye ulaşabilmek için mantıkî doğrulardan hareket edilmelidir. Elde edilecek bilgiler, aklın kurallarına uygun (mantıkî) olmalıdır.

Fârâbî, böylece bilgi teorisini doğru, kesin bilgi elde etmenin ölçüsü (mi'yarı) saydığı "**Mantık**" üzerine inşâ eder (1).

a) İlk bilgiler insan zihninde *-doğuştan-* bilkuvve (potansiyel güç olarak) mevcuttur. Apriori *-kendiliğinden mevcut-* bu bilgiler, aynı zamanda ilk prensiplerdir. Bunlar diğer bilgi çeşitlerine ulaşmada öncülük ederler.

b) "**Bilgi**" elde etmenin ikinci *-bilkuvve, doğuştan, kendiliğinden bilgiyi saymazsak ilk-* yolu hissî idrak *-ya da his ile idrak-*tir. 5 duyu ile elde edilen bu bilgilerin objesi somut varlıklar ile onları belirten terkip ve kavramlardır.

Fârâbî insan ruhunun (nefis) bilgi meleke (yeti)lerine sahip olduğunu ve kademeler halinde sıralanan bu yetilerin en altında alt/dış melekeler dediği 5 duyu organlarına mevdü hissî idrakler bulunduğunu belirtir.

Nefis/ruh bu alt/dış melekeler vasıtasıyla (5 duyu ile) elde ettiği bilgileri "**Hayâl**"-"**Hatırlama**" suretiyle muhafaza eder. Bunlar "**cüz'î**" bilgilerdir. Bunlarda çoğalma/*artma* özelliği vardır. Bunlar tefekkür, hatırlama, hayal gibi iç kuvve (yeti)lerle "**Bilkuvve akıl**" hâline gelir-

(1) Mehmet Bayraktar, a.g.e., sh. 177.

ler. Bu işleyiş, insanî aklın oluşumuna sebep olur.

c) Gerçek bilgi **aklî** ve **nazarî** bilgidir. Akıl ve tecrübe yoluyla vasıtasız (doğrudan) ve tefekkür yoluyla vasıtalı (dolaylı) olarak elde edilen bu bilgi "**Külî**" bilgidir. Akıl, tecrübe ve düşünme ile elde edilen bu bilgiler, ancak "**Mümkün**" varlıklar üzerinde olur.

Bilginin kaynağı konusunda -ve bu safhada- "**akl**"ı, tekrar öne çıkaran Fârâbî "**Akl**"ı;

• Teorik Akıl,

• Pratik Akıl

diye bölümlendirir (1).

"**Teorik Akıl**"ı 4 safhada izah eder:

1- **Bilkuvve Akıl**: İnsanın doğuştan sahip olduğu, maddî olmayan tasavvurları kabul edebilen güç. Fizik varlıklar -ve eşyalar- tasavvurları ile bilkuve akla nakşedilmek suretiyle makûlât haline dönüşürler.

2- **Bilfiil Akıl**: Bilkuvve aklın kendinde mücerredleştirdiği varlıkların suretini kazanması ve bunları hıfzetmesi..

3- **Kazanılmış Akıl** (el-akl'ül-müstefâd): Bilfiil aklın kazandığı ve hıfzettığı suretleri ve benzer varlıkları dış dünyada yeniden hissetmeden her an bilmesi..

4- **Faal Akıl**: Eşyaya, dış dünyada şekilleri-

(1) Mehmet Bayraktar, a.g.e., sh. 176 v.d.

ni veren varlıkların suretlerini önceden kendinde bilfiil bulunduran akıl. Fârâbî'ye göre Faal Akıl fizik âlem ile metafizik âlemin ortak noktasında bulunmakta ve fizik âlemde gerçekleşecek oluşumlara geçit vermektedir. Fârâbî'nin "**Faal Akıl**"a yüklediği bu rol, **cüz'î iradenin** yönelişine **küllî irade**'nin olayın "**ol**"ması için verdiği cevaba benzetilebilir. Fârâbî'nin C. Hakk'ı "**ilk sebep**" "**Küllî irade**" olarak tavsif ettikten sonra fizik ve fizikötesi alem arasında her an canlı, her an mevcut akışın O'nun emri ile oluştuğunu söylemesi yadırganmamalıdır. Bu yargı, Fârâbî'nin "**Faal Akl**"a C. Hakk'ın iradesinden taşan bir rol yüklemesi ile ilgilidir. Gerçek bilgi, müstefad (kazanılmış, insanî) aklın faal akılla ittisali suretiyle elde edilir. Tecrübe yoluyla doğruluğu ölçülebilecek gerçek bilgi budur.

d) Sezgi, bilginin bir diğer kaynağıdır⁽¹⁾. Fârâbî bilgi kaynaklarına "**sezgi**"yi katmakla, Aristo'nun kaba rasyonalizminden ayrılır. Buna Fârâbî'nin akılcı tasavvuf görüşü denilebilir. O'na göre gerçek akli bilgiyi kazanabilmek için sezginin de bilgi kaynaklarına katılması gerekir.

Yukarıda izah edildiği gibi, insanda doğuştan bilkuve mevcut ilk bilgilerden sonra mantıkî ölçüler içerisinde 5 duyu ile elde edilen bilgiler, akli tecrübeden geçerek, akli tasdiğe ulaşırlar. Fârâbî'ye göre asıl ilmî bilgi bu tasdikî bilgilerdir.

---

(1) Mehmet Bayraktar, a.g.e., sh. 181.

Örüldüğü gibi Fârâbî, “Akıl” ve fonksiyonlarını; onun oluş, işleyiş ve tezahürlerini araştırırken, bir yandan Allah’ın varlığı başta olmak üzere metafizik âlemin keşfini; diğer yandan fizik âlemin analiz, tahlil ve senteze açık değişkenliğini; bu değişkenlik içerisinde mevcut determinist âhenk ile fizik ötesinin değişmezliğinde saklı ilâhî düzenin gerçekte bir “bütün” oluşturduğunu belirtmekte; insanı bu sınırsız problemleri araştırmaya çağırmakta; gerçek mutluluk ve fazilete bu ebedî yolculukla ulaşabileceğini ifade etmektedir.

AHLÂK FELSEFESİ

Fârâbî'nin bu bölümde ele alacağımız görüşleri, O'nun meşhur “Erdemlilik” ve “Saadet” teorisi ile ilgilidir. O'na göre insanın nihâî gayesi “Mutluluk/saadet”tir⁽²⁾. İnsan/ve toplum nasıl erdemli ve mutlu olur? Fârâbî bu sorunun cevabını araştırırken “Bütüncü (âlemlerin bir bütün olduğu)” görüşü yine ön plandadır. “Akıl, tefekkür, bilgi” Fârâbî'nin erdemli/mutlu insan, erdemli/mutlu cemiyet, erdemli/mutlu devlet arayışının da temelidir.

“İnsan”ın mutlu olabilmesi için hemcinsleriyle birarada/topluluk (cemiyet) halinde yaşaması zorunludur. Cemiyet halinde yaşamının

(1) Nevzat Kösoğlu, Devlet, İstanbul 1997, sh. 135-136.

(2) Fahrettin Olguner, a.g.e., sh. 56.

birtakım kuralları vardır. Toplum hayatında herşeyden önce ciddi bir **“İşbölümü”** bulunmalıdır. Bu işbölümünde herkes, kendine düşeni en iyi şekilde yapmak durumundadır. Cemiyeti meydana getiren fertler arasında **“Hak”**lar ve **“Sorumluluk”**lar konusunda adeta **“Gizli bir anlaşma”** vardır. Cemiyet halinde yaşayan insanlar, toplu yaşamının hak ve getirilerinden yararlanacaklardır ama bunun karşılığında bazı hak ve hürriyetlerinden de fedakârlıkta bulacaklardır⁽¹⁾.

Görüldüğü gibi Fârâbî'nin **“Bütüncü”** görüşü, bu defa bir başka alanda ama aynı **“Bütün”**ün paralel bir parçası olarak yeniden karşımıza çıkmaktadır. Cismi ile **“Fizik”** âlemde, **“Akl”**ı ve **“Ruh”**u ile ise metafizik âlemde (*akıllar âlemi*) olan insan, her iki âlemde mevcut kavgasız ahengi önce kendi nefsinde sonra da **“Aile”**den başlayarak **“cemiyet/millet”** ve **“Devlet”** kademelerini içine alan *-tabir caizse-* **“insan”**lar âleminde gerçekleştirmek; böylece kendisini/*ve toplumunu* **“Faal Akıl”** seviyesine yükseltmek zorundadır.

Fârâbî, insan *-ve toplumu-* bu **“Saadet”** iklimine davet ederken, gerekçesi, insanın yaratılış **“Gaye”**sidir. İnsanın *-kişi olarak ya da cemiyet halinde olsun-* asıl gayesi **“saadet/mutluluk”**tur. İşte burada karşımıza insanın bu görev ve sorumluluğu taşıyabilmesi için

---

(1) Nevzat Kösoğlu, a.g.e., sh. 135.

sahip olması gereken bazı **“erdemlilik”** gerekçeleri çıkmaktadır.

“İrade”, **“ihtiyar”** (seçme) buna bağlı **“Sabır, direnme”**, **“Fedakârlık”**; insanı **“erdemli”** davranmaya (saadete) götüren melekelerdir. Fârâbî bütün bu davranışları *-yine bütüncü görüşüne uygun olarak-* akıl ve onun derecelendirilmesi mantığı içerisinde izah eder: 5 duyu ile görünen şeylere (mahsusata) yönelen akıl, kademe-kademe yükselerek akledilirleri (makulâtı) idrak eder; bu safhada faal aklın kendisine gönderdiği mücerred makulleri de almak suretiyle müstefad (kazanılmış) akıl seviyesine çıkar. Bu seviyeye yükselmiş akıl, gerçek mutluluğu da idrak eder.

*F*ârâbî'nin **“Ahlâk, erdem, mutluluk”** hususundaki görüşleri anahatlarıyla bunlardır. **“Akl”**ın **“iyiyi/erdemli olanı”** bulmasının bir zorunluluk olup-olmadığı; **“iyi-kötü”** yani **“erdemli”** olma ya da aksi davranışlar (oluşlar-oluşumlar) konusunda kişiden-kişiyeye, cemiyetten-cemiyete ortaya çıkan farklılıklar, O'nun **“Akıllar âlemi”**ndeki değişmezlerin **“Fizik âlem”**deki değişkenliğe muvazi farklı görüntüleri tezi ile izah edilebilir. O'na göre, asıllar aynıdır ama görüntüler farklıdır. Bu yine **“ilk sebep, ilk varlık”** olan Allah'ın zorunlu varlığından taşan⁽¹⁾ **“Bütün”**ün yaradılış amacına uygun tezahürü ile bu ahengi bozan davranış ve

(1) Mehmet S. Aydın, a.g.e., sh. 67 vd.

tezahürlere tekabül eden sorumluluğu karşımıza çıkarmakta ve bizi O'nun bundan sonraki bölümde izah edeceğimiz siyaset teorisindeki görüşlerine taşımaktadır.

SİYASET/DEVLET FELSEFESİ

*F*ârâbî'ye göre bazı insanlar, diğerlerinden farklı meleke ve ruhî kuvvetlere sahiptirler. Doğuştan "**Bilkuvve**" mevcut bu güç ve yetiler "**Tecrübe**"lerle kalıcı karakterler haline gelirler.

Cemiyet içerisinde siyaset/idare san'atında tecrübe ve kabiliyet sahibi insanlar bu yetileriyle temayüz ederler ve yönlendirici olurlar.

Fârâbî, cemiyeti bir canlı organizmaya benzetir. Bir canlının nasıl farklı fonksiyonlara sahip organları varsa, toplumda da farklı kesimler mevcuttur. Bir canlı organizmanın organları nasıl bir yandan tabii bir işbölümü ve âhenk içerisinde; diğer yandan tek merkezden idare ediliyorsa, cemiyetin farklı kesimleri arasında da aynı âhenk bulunmalı ve bu düzen, idare/siyaset alanında mürmeyyiz bir lider tarafından sağlanmalıdır.

Devlet, insanların/ve şehirlerin bir lider etrafında toplanmasından doğar⁽¹⁾.

---

(1) Bayraktar Bayraklı, *Farabide Devlet Felsefesi*, İstanbul 1983, sh. 16 vd..

*T*ek-tekin insanlar nasıl erdemlilik mi'yarında farklı karakterler ortaya koyuyorlarsa, liderler de karakterleri ölçüsünde farklı politikalar uygularlar. Bazıları şan-şöhret için öne çıkar. Bazıları kaba kuvveti esas alır. Bunların kurduğu devlet "**zorba, cebbar, istilâcı**" devlettir. Zorba devlette idare edenler açısından, kendilerini başarıya götürecektir her yol "**iyi**" olarak gözüktüğü de idare edilenler mutlu değildirler.

Farklı kesimlerin farklı istek ve arzularının gaye haline geldiği; başka bir ifade ile farklı istek ve arzuların tahakkukunun "**Ortak Gaye**" olarak görüldüğü şehir "**Demokratik Şehir**"dir. Demokratik şehir, faziletli insanların kurduğu şehirdir. Bu yapıdaki şehirlerden oluşan devlet ise erdemli devlettir.

*F*ârâbî gerek fert, gerek cemiyet, millet ve devlet hayatında erdem ve mutluluğa ulaşabilmek için "**Felsefe**" öğrenimini tavsiye etmektedir. Zira O'na göre felsefe aklın teorik ve pratik değerini; erdemli ve mutlu yaşamının yolunu öğretir. Fârâbî'nin bu teklifini, vahiy ile beslenmiş "**Selim akıl**" olarak nitelendirmenin doğru olacağını düşünüyoruz. Nitekim Fârâbî bu rehberliği aklî ilimleri tam kavramış; bu vasfı ile ruhen "**Akıllar âlemi**" dediği metafizik âlem ya da "**Faal Akıl**" seviyesine yükselmiş; vahiy ile irtibatlı kişilerde görür.

Prof. Dr. Mehmet Bayraktar "**İslâm Felsefesine Giriş**" adlı özenli ve değerli eserinde

Fārâbî'nin siyaset ve Devlet teorisinde öngörülen idare/ve devlet görüşünü 4 safhada özetler⁽¹⁾:

1- Erdemli Devlet ve Millet

Erdemli devlet, ruhen metafizik âleme yücelmiş; bilgi kaynakları "**Faal akıl**" olan kişilerin yönettiği devlettir. Bu devleti kuran/oluşturan kişiler/millet de aynı seviyede bilgili kişilerdir. Erdemli devlette siyaset, "**Bilgi**" üzerine kurulmuştur.

2- Sapkın Devlet ve Millet

Neyin doğru (erdemli), neyin yanlış olduğunu (teorik olarak) bilen, fakat yönetiminde (pratikte), bildiği doğrularla değil, kendi temayül ve arzuları ile hareket eden (siyaset eden) kişilerin yönettiği devlet. Bilinen doğrudan sapılarak idare edilen bu devlet fasık (sapkın) devlettir. Bu devlette, yönetilenler de bu yanlış yönetimin erdemsiz siyasetine maruzdurlar.

3- "Bilgi"siz Devlet ve Millet

Bilgileri, doğuştan getirdikleri bilkuvve (potansiyel) bilgi derecesini geçmeyen, cahil kimse-lerin idare ettiği devlet. Bu devleti yönetenlerin bilgileri tecrübe edilmiş; mahsusattan makulâta ve faal akıl seviyesine yükselmiş akılla bilinen gerçek bilgiler değildir. İdare edilenler de gerçek bilgiden yoksundur.

---

(1) Mehmet Bayraktar, a.g.e., sh. 185 v.d; Bayraktar Bayraklı, a.g.e. sh. 65 vd..

4- Dalâlette Olan Devlet ve Millet

İçgüdüleri ile hareket eden kişilerin yönettiği devlet. Bu devlette idare edilenler de aynı durumda insan gruplarıdır.

•
*F*ârâbî'nin siyaset ve devlet görüşünde erdemli toplum ve erdemli devlet, sağlıklı bir bedene benzetilir. Bu bedende beyinden başlayarak bütün organlar nasıl kendine düşeni sağlıklı bir şekilde yerine getiriyorlarsa, erdemli devlette de, liderden başlayarak bütün kesimler görevlerini, toplu yaşamının ve onun gereği olan hak-fedakârlık dengesinin gereğini yapmalıdırlar.

Nitelikleri belirtilen bir lider bulunamazsa ne olacak? Fârâbî bunun cevabını, idarenin bir şûra'ya (meclis, konsey) devredilmesinde görür⁽¹⁾.

*F*ârâbî'nin bu görüşleri, fikir ve siyaset tarihinde günümüze kadar uzanan bir uzak görüş ve ufuklu öngörüğü içermektedir. O'nun toplu yaşamının zorunlu gereği olarak kişilerin bazı fedakârlıklara katlanmaları tarzındaki gizli sözleşmeye katılmış sayılmaları görüşü, kendisinden 700 yıl sonra Hobbes ve Hugo Grotius'un savundukları görüştür. Toplumun, aralarından temayüz eden bir kişi etrafında toplanacakları tezi, 16'ncı yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Bodin'e maledilen tezdır. "**Şan-şöhret**" heveslilerinin çevresinde oluşturulan devlet ile Machiavel'in devlet görüşü arasında fark yok gibidir.

(1) Fahrettin Olguner, a.g.e., sh. 67.

Tabii ve coğrafi şartların insan ve topluma etkisi tezi İbn Haldun'a maledilen bir buluştur. Demokratik şehir tasviri bugün de özlenen gerçek demokratik devletin 1000 yıl önceden teklifinden başka bir şey değildir.

O'nun erdemli devlete giden yolda devlet ve idare tarzlarını kademelendirerek resmetmesi ise bugünkü siyaset tarzlarının şaşılacak kadar gerçek bir fotoğrafı gibidir.

HİZMETİ

İSLÂM FELSEFESİNİN İLK KURUCULARI ARASINDA YER ALDI

*F*ârâbî İslâm Felsefesi'nin en başta gelen mimarlarından ve sistem kurucularındandır⁽¹⁾,

O'nun yetiştiği yıllarda İslâm âlemi hem siyasi, hem fikrî bir kargaşa içerisindeydi. Moğol istilâsı ve Haçlı Seferleri ile bir otorite boşluğuna düşen müslüman toplumlar, bir yandan siyasi, diğer yandan fikrî kargaşa ve boşluk içerisinde idiler. Bu sebeple İslâm Felsefesi bir fikrî fantezi olarak değil, bir ihtiyaçtan doğmuştur.

Müslüman toplumların "**Felsefe**" ile tanışması, Kindî ve Fârâbî ile başlar. Özellikle Fârâ-

(1) Bayraktar Bayraktı, a.g.e., sh. 1

bî, Arapça'ya kazandırdığı sade anlatım özelliği ile **"Akl"**ı öne çıkarmış; mantıkî ölçüler içerisinde İslâm dünyasındaki fikrî kargaşayı doğruya yönlendirmiş; **"Hadis"** ve diğer rivayet ilimleri ile **"Kelâm"** arasında te'lif edici kurallar geliştirmiştir. Bu tür arayışlarda ortak **"ölçü"** olarak **"Akl"**a başvurulması O'nun teklifidir.

O'na göre **"Hakikat"**ı arayan ilim ve düşünce üreticileri arasındaki farklılık tamamen görünümdedir. Zira hakikat ve doğru, tektir⁽¹⁾.

Fârâbî, eski Yunan Felsefesi'ndeki **"Tanrı"** anlayışını tevhid inancı doğrultusunda revize etmiş; Aristo'nun **"Tanrı maddeye sadece ilk hareketi verir"** görüşüne karşı çıkmış; Cenab-ı Hakk'ın kâinattaki oluşumlarla her an iç-içe olduğunu ve müteal varlık olarak, fizik âlemdaki olayların oluşumunun O'nun her an işleyiş halinde olan iradesiyle meydana geldiğini savunmuştur⁽²⁾.

İslâm Felsefesi **"özgün"** bir felsefedir. Bunda, en çok Fârâbî'nin **"Bütüncü"** görüşü ile izah edilebilecek orijinalliğine borçludur. Yukarıda belirtildiği gibi Fârâbî, varlığı kendi zatında mevcut C. Hakk'tan başlayarak yukarıdan-aşağıya; metafizik âlemden-fizik âleme kademe-kademe inen varlık âlemini, Cenab-ı Hakk'ın zatından taşan **"Makulât"** olarak hep bir ortak

(1) Fahrettin Olguner, a.g.e., sh. 77-78.

(2) Muhammed İkbal; Mehmet S. Aydın, a.g.e., sh. 285; F. Olguner, a.g.e., sh. 35.

“Akl”ın rehberliğinde görmüş ve bütün mükevvenatı aynı ortak gayeye yönelik olarak izah etmiştir.

Fârâbî, kadim Yunan Felsefesi’ni incelemiş; ona İslâm’ın tevhid inancına uygun kendi görüşlerini katmış; İslâm felsefesi böylece özgün ve orijinal bir düşünce akımı olarak şekillenmiştir.

FELSEFEYİ DİN İLE UZLAŞTIRMAYI DENEDİ

Fârâbî’nin kendine mahsus özgün kişiliği -başka özellikleri yanında- uzlaştırıcı kişiliğidir. O’na göre -yukarıda da işaret edildiği gibi- **“Hakikat birdir”**, teaddî etmez. Öyleyse hakikatı ortaya koyması beklenen kişi ve sistemler arasında temelli farklar bulunmaması gerekir. Bu yaklaşımıyla Fârâbî, önce felsefenin birliği üzerine eğildi. Eflâtun ile Aristo’nun felsefi görüşleri arasındaki farkı uzlaştırmaya çalıştı. Bu konuda kaleme aldığı **“El-Cem’ Beyne Re’yi’l-Hakîmeyn/İki hakîmin Görüşlerini Te’lif”** adlı eserinde, Eflâtun ile Aristo’nun teklifleri arasında temele ilişkin farklar bulunmadığını; farklılığın basit ve yüzeyde ve görüntüde olduğunu savundu. O’nun bu te’lifçi görüşü, kendisinden sonra da kabul gördü.

Din-ilim, felsefe arasında bu alanların kendi öğretilerine dayalı olmayan, yapay zıtlıklar bulunduğu zannı her dönemde varsayılmıştır. Fâ-

râbî'nin yetiştiği dönem, Hristiyan toplumlar açısından dinî tebliğ ve öğretilerin felsefe ve akli bilimlere kapalı olduğu bir dönemdi. Nitekim, felsefe öğretimi milâdî 4'üncü yüzyıldan itibaren inanca zarar veriyor iddiasıyla Kilise tarafından yasaklanmıştı.

*F*ârâbî, Harranlı İbn Haylan'dan Kitabü'l-Burhan'ın Kilise tarafından yasaklanan bölümünü de okudu.

O'nun yaşadığı dönemde İslâm dünyasında felsefe ve akli bilimler gelişmemişti. Bunun sonucu olarak, gerek "**Hadis**" tahkik ve değerlendirmelerinde, gerek "**Kelâm**"cılarının tartışmalarında akli bir ortak ölçü bulunmuyordu. Ünlü Fıkıh âlimi Malik b. Enes (715-795) bu durumu şöyle tasvir eder: "**-Hadisçi, hergün birbirinden daha mücadeleci kelâmcılarla karşılaştığı zaman, günde bir din değiştirmek zorunda kalırdı**"⁽¹⁾.

*F*ârâbî'nin bu alanda gözden kaçan bir başka hizmeti, Arapça'yı bir felsefe dili haline getirmesidir⁽²⁾. Gerçekten O, Aristo'nun sembollerle ifade edilen felsefî terimlerini Arapça'ya sade, kolay bir anlatımla aktarmış; bir yandan mantık kurallarını ve buna dayalı akli bilimleri müslüman ilim adamlarının ilmî yeteneklerine sunarken; diğer yandan Arapçayı felsefe kavramları ile zenginleştirerek, ilim

(1) Fahrettin Olguner, a.g.e., sh. 76.

(2) Mahmut Kaya, a.g.e., Fârâbî Maddesi; Fahrettin Olguner, a.g.e., sh. 41.

adamlarının yazılı-sözlü tebliğlerinde kolaylık sağladı.

Fârâbî'nin bu konudaki en önemli çabası, bilimle -özellikle aklî ilimlerle- İslâmî ilimleri uzlaştırma çalışmalarıdır. Özellikle İslâm'ın "**Alemin Yaradılışı**" üzerine hükümleri ile Yunan felsefesindeki "**Âlemin ezeli ve ebedî oluşu**" fikrinin te'lifi O'nun üzerinde en çok durduğu husustur. Bu hususta Plotin'in "**Sudur**" nazariyesini öne çıkardı, "**Yoktan yaratma**" ile "**Ezeli**" oluşu te'lif etmeyi denedi.

O'na göre "**Din**" ve "**Felsefe**" aynı konuları işler. İnsan felsefede Allah'ı, ruhu, melekleri "**Aklen**" kavrar ve onları tasdik etmeyi kesin delil ile öğrenir. Dinî ilimlerde ise bu değerlerin kavranması için felsefenin öngördüklerine bir de "**sezgi**"nin eklenmesi ve onun faal akıl ile ittisali gereklidir.

Sonuç olarak Fârâbî, "**Hakikatın tek oluşu**" gerçeğinden hareketle gerek ilim ve teknik, gerek felsefe konusunda düşünce üretmelerin -yolları farklı olsa da- sonuçta "**Tek hakikat**"ta buluşmalarını arzu ve teklif etmektedir.

O'nun bu çabası, Kuantum fiziğinin temsil ettiği "**Yeni Fizik**" anlayışı ve Erwin Schrödinger'in milenyum gündemine taşıdığı "**İkinci Aydınlanma**" çağı öngörüsü ile adeta ve tıpatıp örtüşmektedir.

KENDİNDEN SONRAKİLER O'NU İZLEDİLER

Fârâbî "**Felsefe**" ile "**Din**"i uzlaştırmaya çalışmakla kalmamıştır. O, felsefe, mantık, psikoloji, tabiat bilimleri, matematik vb. meşgul olduğu bilim dallarında kendisinden sonra, günümüze kadar gelen düşünce adamlarını etkileyen; onlara ışık tutan; önerileri ile onlara temel ve hareket noktası olan bir soluklu/*velûd* düşünce adamıdır.

Düşünce tarihinin tartışmasız ilklerinden olan Aristo'nun fikirlerini inceleyen Fârâbî, O'nun ilimler sınıflamasını geliştirmiş ve değiştirmiştir. Fârâbî'ye göre mantığın 3 bölümü vardır: "**İlkler**", "**İsbat**" ve "**Sonuç**". İsbat bölümü kavramlar ve önermeler; kavramlar ise tasavvurlar ve tariflerle uğraşır. Bu ayırım, Aristo'da bulunmayan, Fârâbî'ye mahsus bir orijinalliktir.

Fârâbî, "**Tabiat ilimleri**" konusunda da Aristo'dan ayrılır. O, metafiziği kozmoloji ve psikoloji ile birleştirir. Tabiat görüşünde Aristo'dan farklı olarak, deterministtir. Tabiattaki determinizm, O'nun metafizik alemde varsaydığı ahenk ve düzene bağlıdır. Fârâbî'nin bu görüşü, Spinoza'nın bilinen determinist felsefesine öncülük ve kaynaklık etmiştir⁽¹⁾.

---

(1) Mehmet S. Aydın, a.g.e., sh. 281.

O'na göre metafizik zaruret, fizik zarureti doğurur. "**Âlem büyük insan, insan küçük âlemdir**".

Aristo'da madde ezeli ve ebedidir, Fârâbî'de ise madde, zarureti Allah'tan alır. Aristo'da "**Faal akıl**" ile "**İlk muharrik**" aynıdır. Fârâbî'ye göre ise faal akıl yaratılmıştır.

Fârâbî, psikoloji konusunda da deterministtir. Ruh, insan tabiatının aynası, akıl ise ışığıdır. Bu metafizik psikoloji anlayışı O'nu bilinen tasavvuf psikolojisine taşımıştır. Fârâbî'nin "**Akılın Manası Hakkında**" adlı eserinin Londra, Leiden ve Berlin'de mevcut yazma nüshaları İbranice ve Latince'ye çevrilmiş; Batı aydınlanmasına ışık tutmuştur.

Pozitif ilimler alanında Fârâbî'nin iki önemli buluşu, kendinden sonra gelenleri etkilemiştir. Bunlardan biri "**İmpetus-atalet-eylemsizlik**"; diğeri ise "**Boşluğun yokluğu**" prensibidir. O'nun "**Boşluğun yokluğu**" adlı eseri 300 yıl sonra Roger Bacon'a kaynak olmuştur⁽¹⁾.

Steinschmeider, **de Boer**, Dietrici, **Carra de Vaux**, Laey O'Leary, **Guadri**, E. Gilson ve **R. Hammond** vb. şarkiyatçı ve felsefeciler, Fârâbî'nin Rönesans öncesi ve sonrası Batı tefekkürüne tesirlerini araştırmışlar ve yayınlamışlardır.

(1) Fahrettin Olçuner, a.g.e., sh. 72.

GAZALÎ VE FARABÎ

*J*mam Gazalî, Fârâbî'den yaklaşık 200 yıl sonra yaşamış; İslâm düşünce hayatında felsefenin de yeralmasına katkısı /ve hizmetleri olmuş; görüşleri kendisinden sonra "**Huccet/delil**" olarak kabul edilmiş; Doğu düşüncesine olduğu kadar Batı düşüncesine de etki etmiş bir ilim ve fikir adamıdır.

Gazalî'nin asıl hizmeti "**İslâm tasavvufu**" üzerine olmuştur. Gazalî'ye gelinceye kadar ehl-i sünnet uleması tarafından tereddütle karşılanan tasavvuf, O'ndan sonra hızla yerleşmiş ve mesafe almıştır. Bunda Gazalî'nin İslâm ilimlerindeki saygın kişiliğinin büyük rolü olmuştur.

O'nun bir önemli hizmeti de, İslâm akaidini "**Batınî**" düşüncelere karşı güçlendirmesi olmuştur. Kur'an ve Sünneti te'villerle saptırmaya çalışan; siyasî ve ideolojik girişimlerine İslâm'ı alet etmeye kalkışan Batınî düşüncelere karşı çıkan Gazalî, İslâm düşünce hayatını Kur'an ve Sünnet'in saf, arı, temiz odağında tutma konusunda kalıcı hizmetler yapmıştır.

Bir yandan İslâm felsefesi'nin ve tasavvufunun gelişmesi ve oluşması istikametinde; diğer yandan İslâm akaidinin Batınîlik gibi dışarıdan ve yabancı fikirlerle yozlaşmasına karşı çalışmalar yapan Gazalî, içlerinde Fârâbî'nin de bulunduğu Aristo ekolünü kıyasıya tenkit ederken, Fârâbî'ye karşı da eleştiriler yöneltmiştir. Bu eleştiriler;

- **Cismanî haşr**
- **Külliyat-cüz'iyât**
- **Alemin ezeliği-ebediliği**

konularında özetlenebilir.

Fârâbî'nin üzerinde en çok durduğu konulardan biri, Helenistik Yunan Felsefesi'nde mevcut "**Alemin ezeli ve ebedî olduğu**" görüşü ile İslâm'ın "**Alemin yaratılışı**" ile ilgili hükümünün te'lifyi olmuştur. Sadece fizik âlemi değil, metafizik âlemi de akli verilerle kavramaya çalışın Fârâbî, "**Ezelilik-ebedîlik**" konusunda Plotin'in "**Sudur**" nazariyesini öne çıkarmış; "**Yoktan yaratma**" ile "**Ezeli**" oluşu te'lif etmeyi denemiştir. O'nun bu konudaki çabası, -diğer konularda olduğu gibi- toptan red yerine "**te'lif/uzlaştırma**" çabasıdır.

O'nun, Cenab-ı Hakk'ın "Külliyat" dışında "**Cüz'iyat**" ile -*tabir caizse*- uğraşmadığı (!) tarzında görüşü bulunduğu iddiası ile "**Cismanî haşr**" konusunda İslâmî inanca aykırı kanaat taşıdığı varsayımı, sistemin bütününden "**karîne**" yoluyla çıkarılan bir iddiadır⁽¹⁾. Yukarıda da ifade edildiği gibi Fârâbî, eski Yunan Felsefesi'ndeki "**Tanrı**" anlayışını "**Tevhid**" inancı doğrultusunda izah etmiş; Aristo'nun "**Tanrı maddeye sadece ilk hareketi verir**" görüşünü kendi kanaatına uygun bulmamış; C.

(1) Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1985, Fârâbî Maddesi.

Hakk'ın kâinattaki oluşumlarla her an iç-içe olduğunu ve müteâl varlık olarak fizik alemdeki olayların oluşumunun, O'nun her an işleyiş halinde bulunan iradesi ile meydana geldiğini savunmuştur.

Fârâbî'nin "**Nebî-filozof**" karşılaştırmasında hataya düştüğü iddiası da aynı ölçülerle değerlendirilmelidir. "**Vahiy**" almayan ve kendinden önceki vahye muhatap resûl-Peygamberin tebliğlerini öğretilerinde esas olan "Nebî" peygamberi aynı kaynaktan (yani vahiyden) beslenmesini öngördüğü filozofla kıyaslamasını, O'nun kendine mahsus "Faal Akıl" izahında ve "Filozof"a yüklediği "rol"de aramak gerekir.

Fârâbî'nin *-nev'i şahsına münhasır kişiliğinde-* iki özelliği öne çıkar: Bunlardan ilki, metafizik alem (alemü'l-gayb)i "**akıl**" ile izah etmeye çalışması; diğeri, dayandığı Aristo felsefesini İslâm'ın aynı konudaki hükümleri ile bağdaştırma gayretidir. Bunu yaparken İslâmî hükümleri *-kesinlikle-* reddetmemiş; Eflâtun-Aristo çizgisinin kendi görüşlerine uymayan tezlerini *-toptan red yerine-* kendi doğrularını katarak izah etmeye çalışmıştır. Bu O'nun "**Bütüncü**" ya da "**Hakikatın değişmezliği**" fikrine dayanan uzlaştırıcı kişiliğinin sonucudur. O'na göre, hakikatı ortaya koyması beklenen kişiler ve sistemler arasındaki farklılıklar temelli aykırılıklar değil, yüzeydeki görüntü farklılıklarıdır.

Fârâbî'nin, metafizik alemi de saf "akıl"la izah etmeye çalışması, sonuca ulaşmayan bir çaba olarak kalmıştır⁽¹⁾. Fakat O bunu yaparken asla İslâmî öngörülerini reddetmemiş; akli öne çıkaran bir görüşle Doğu ve Batı tefekkür hayatında bugün hâlâ geçerli olan *-manevî keşif de-recesinde-* akli buluşlar ve görüşler öne sürmüştür.

Fârâbî'nin fikir/görüş ürettiği alan sosyal bilimlerin en girift alanıdır. O'nun bazı görüş/ictihadlarında yanılmış olması da doğaldır. Gazalî'nin *-ve bazı düşünce adamlarının-* O'nun görüşlerinden farklı kanaatlara ulaşmaları ve O'nu eleştirmeleri de *-keza-* olağandır ve doğrudur.

Doğru olmayan farklı görüş sahiplerinden birini kabullenme adına, karşı görüşü toptan mahkûm etmektir.

Prof. Dr. Mehmet BAYRAKTAR, Gazalî'nin *-Fârâbî ve-* bazı felsefecilerin görüşlerini tenkît etmesinin felsefeyi bütünüyle red şeklinde yorumlandığını; bunun ise İslâm âleminin felsefi ve akli ilimlere olan rağbetini *-başka sebeplerle birlikte-* azalttığını belirtmektedir⁽²⁾.

Gazalî ve *-O'ndan önce ve sonra-* O'nun gibi düşünenlerin yanlış anlaşılmaları ya da kendilerini İslâm akaidini koruma göreviyle görevlendirenlerin akli ilimlere sırt çevirmeleri, İslâm hu-

(1) Mehmet S. Aydın, a.g.e., sh. 11.

(2) Mehmet Bayraktar, a.g.e., sh. 115-116.

kukunun kendi iç dinamiği olan “İçtiihad” kapısının kapanması sonucuna götürmüştü; İslâmiyeti -adeta- yürüten hayatın dışına itmiştir.

İslâm ülkelerinde düşünce hayatının ve müsbet ilimlerin gelişmemesinin temelinde -başka bazı sebepler olsa da- asıl felsefî ve akli ilimlere olan -din bahâneli- bu teyakkuz ve red vakıası yatmaktadır. İslâm dünyasında “Hür düşünce”nin dondurulmasının; Osmanlı idaresinin uzun bir dönemini kapsayan “Kadızadeli-ler” akımının ve onun temsil ettiği fikrî kargaşa ve fikrî karanlığın temelinde bu vakıa yatmaktadır.

MESAJI

AKLI VE BİLGİYİ ÖNE ÇIKARDI

*B*ize O'ndan kalan en keskin mesaj insan, toplum ve devlet hayatında "Akl"ın, "Düşünme"nin ve "Bilgi"nin vazgeçilmezliğidir.

"Bilgi"nin kaynağı "Akıl" ve "Fazilet", mutluluğun kaynağı ise "Bilgi"dir.

Mutlu insan, mutlu toplum, erdemli devlet ve sistem, O'nun felsefesinin amacıdır. Bu amaca ancak bilgi ile ulaşılabilir.

İnsan mes'ud olmaya lâyıktır. Yaratılış ve varlığın büyük gayesi insanın/ve toplumun saadetidir. Toplumunu/ ve insanı mutluluğa taşıyacak sistem/ve devlet, bilgiyi esas almalı; bilgi temeline oturmalıdır.

“Bilgi insanı” “Bilgi toplumu”, bilgiye dayalı devlet, O’ndan bize kalan kalıcı uyarılardır.

DİN VE FELSEFE AYNI HAKİKATIN İKİ AYRI VECHESİDİR

Fârâbî, felsefe ve aklî ilimleri din/ve inanç alanında da kullanmayı denedi. O’nun, sistemcilerinin en başında yer aldığı din felsefesinin tanımı ve amacı “**dinin felsefi açıdan ele alınması; din hakkında bir düşünme ve tartışmadır**”⁽¹⁾. Yani dine aklî ve felsefi açıdan yaklaşmak demek, kâinatın yaratılışı; ruh, ölüm, vahiy gibi dinin temel inanç konuları üzerine düşünmek; bu metafizik konuların mantıkî istidlâllerle isbatını denemek; Allah’ın varlığını ve bu varlığın zorunlu sonucu olan âlemleri O’nun verdiği akılla kavramaya, bulmaya çalışmak demektir.

Din ve felsefeye aynı hakikatın iki ayrı yüzü olarak bakan Fârâbî’ye göre akıl herşeyi sorar ve sorgular. Akıl bilmek ister. Fizik alem nasıl insan için bir tecrübe alanı ve tecrübî bilgi kaynağı ise dinin temel konuları da *-insana hitabeden gerçeklikler olarak-* aklın bilmek istediği, daha doğrusu insanın aklî verilerle ulaşmak iste-

(1) Mehmet S. Aydın, a.g.e., sh. 2.

diği bir alandır. Fârâbî, fizik çevre ile inanç sahasını birbirinden kopuk dünyalar olarak düşünmez. İnsan/ve akıl her iki alanı birini diğerinden hareketle aramak, bulmak, değerlendirmek ister. Bu, aslında tasavvufun "**ayne'l-yakîn, ilme'l-yakîn, hakka'l-yakîn**"; akaid ve kelâmın "**Tahkikî iman**" değerlendirmelerine götüren bir yaklaşımdır.

Fârâbî burada da bir yandan akli yüceltir ve onu metafizik konuların araştırılmasına programlarken, diğer yandan insanın fizik ve inanç çevresini birbiriyle çelişmeyen bir bütün olarak görür.

Mehmet AYDIN, Fârâbî'de temellenen bu bakışı, şu cümlelerle özetler:

"-Dinin temel kavramları örgüsünü iyice tanımayan, sözkonusu örgünün mantığını yakalayamayan bir kimsenin dinî verileri, insanî tecrübenin öteki verileri ile birlikte düşünmesi, fikrî bir bütünlüğe ulaşması ve sonunda ciddi değerlendirmeler yapması elbette mümkün olmaz." (1)

---

(1) Mehmet S. Aydın, a.g.e., sh. 5.

SONUÇ

*F*izik ile dinin; fizikçi ile din tebliğcisinin birbirlerine daha çok yaklaşacakları varsayılan “**İkinci Aydınlanma**” döneminin müjdesini veren Erwin Schrödinger ve Kuantum Fiziği'nin öğretilerini “**Felsefeyi din ile uzlaştırma**” çabasındaki ısrarı ile 1000 yıl önceden gören Fârâbî ve teklifleri bizim yitiğimizdir. Türk-islâm döneminin ilk hakîm/*ve filozofu* olan Fârâbî, insanlık tarihinin o dönemde varabildiği en yüksek fikrî seviyeye ulaşmış; oradan aldığı akli verileri değerlendirmiş; zenginleştirmiş ve kendisinden sonrakilere bu özgünlük ve zenginlikle sunmuştur.

Doğu ve Batı tefekkürü Fârâbî -İbni Sina- İbni Rüşd çizgisinden yararlanmış; Batı rönesansı bu fikrî temel üzerine oturmuştur. 19'uncu yüzyılın katı pozitivist/*maddeci* ideolo-

jisi ile sosyal bilimlere; din, ahlâk ve san'ata da yön vermeye kalkan "**Klâsik Fizik**" anlayışının önünü "**Yeni Fizik**" arayışı ile açacak olan da O'nun uzlaştırıcı tez ve görüşleridir.

Fârâbî, İslâm felsefesinin sistemini oluşturan ilk kurucular arasındadır. O aynı zamanda rasyonalist tasavvuf anlayışının ilk teorisyenlerindedir. Gazalî'nin bazı konularda Fârâbî'yi şiddetle tenkit etmesine rağmen O'nun görüş ve tekliflerinden yararlandığı ve ilim dünyasında O'nu tasdik ve tenkitleriyle bu kadar çok şöhret bulduğu kanaatında olanlar vardır⁽¹⁾.

Aristo'nun (bazı görüşlerinin) IV. yüzyıldan itibaren Kilise tarafından yasaklanması gibi, İslâm dünyasında Fârâbî -ve izleyicileri-nin şahsında topyekûn felsefe (bu arada aklı ilimler) -aynı gerekçelerle- ihmal edilmiş; bu da İslâm dünyasının *müsbet* ilimlerde gelişmemesi sonucunu doğurmuştur.

El-Kindî ve Fârâbî'den başlayarak, Osmanlı'nın "**duraklama**" yıllarına kadar felsefe/ve aklı ilimler ile dinî ilimler birbirlerinin tamamlayıcısı olarak kabul görmüş⁽²⁾; felsefe ile şeriatı cem'eden/birleştiren araştırmacıların eserleri bu aydınlık dönemin her aşarında meşhur, muteber ve revaçta olmuş⁽³⁾;

(1) Fahrettin Olguner, a.g.e., sh. 1.

(2) Taşköprülüzade, Prof. Dr. Murzata Korlaelçi, Felsefe Dünyası, Türk Felsefe Derneği Yayınları Dergisi, sayı 7, Mart 1993, sh. 28.

(3) Kâtip Çelebi, Murtaza Korlaelçi, a.g.e., s. 32.

“gerileme devri başlayınca”, bazı din yöneticilerinin “felsefeyi tadrîsten kaldırıp, onun yerine Hidaye ve Ekmel derslerini koymaları sebebi ile ilimlerin rüzgârı durmuş; (okutulanların da özü yitirildiği için) ilimler bütünüyle yokolmuştur⁽¹⁾. Gerçek şudur ki, “Osmanlı medreselerinde ilmin sönmesi, felsefenin tedrisattan kaldırılmasıyla” başlamıştır⁽²⁾.

İslâm dünyasının aydınlanmanın dışında kalması ve Batı karşısındaki geriliğinin sebepleri arasında bu tarihî ihmal ve yanlışlığın işaret edilmesi doğru bir tesbittir.

Türkiye’de -ve İslâm ülkelerinde- felsefe öğretimi hâlâ ihmal edilmektedir. Fârâbî’ye ait -bazıları Batı kütüphanelerinde bulunan- çoğu yazma eserlerin tamamı, henüz tahkik edilerek ilim dünyasına sunulmuş değildir.

Bilim de, bilim zihniyeti de, bu iki değer in gelişip-yeşereceği ortam da, akli ilimler ve felsefe öğretimi ile yakından ilgilidir. İslâm dünyasındaki fikrî kargaşanın ve ülkemizdeki sosyal gerginliklerin temelinde bilim ve onun arkaplanı olan bilim zihniyetinin bulunmaması; bu değerlerin çimleneceği siyasi, sosyal, ekonomik ortamın hazırlanmaması olgusu yatmaktadır. Bu sebeple felsefe öğretiminin içinde bulunan akademisyenlere, Türk eğitimini programlayan bürokratlara, Türkiye Cumhuriyeti

(1) Kâtip Çelebi, Murtaza Korlaelçi, a.g.e., s. 33.

(2) Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi, a.g.e., s. 33.

Devleti'nin Yasama ve Yürütme organlarında eğitim politikalarını üreten ve uygulayan politikacılara, kısaca konuya gönül vermiş bütün Türk aydınlarına düşen, nesillerimizi bilim arayışına sokacak ortamı hazırlamaktır.

Bunu yapabilmek için Türk-İslâm kültür tarihinde aklı ilimler ve felsefenin ilk ateşleyicisi Fârâbî -ve muakkipleri- yeniden gündeme getirilmeli; teklifleri yeniden değerlendirilmeli; kişi, toplum ve devlet hayatında **aklı, bilgiyi ve bilim zihniyetini** öne çıkaran bu çizgi sürdürülmelidir.

Unutmayalım ki, "Dünya ve kâinat tanımlarını değiştirerek, dinî tarifleri bütünüyle reddeden **klasik fizik**"⁽¹⁾ anlayışı yerine geçmeye başlayan "**Yeni Fizik**" ve "**İkinci Aydınlanma**" dönemi, Fârâbî'nin uzlaştırıcı ve bütünleştirici felsefe anlayışı istikametinde gelişmektedir.

---

(1) Alev Alatlı, Doğu-Batı Dergisi, Ankara 2000, sayı 10, sh.9

Allahım! Beni peygamberlerin kerametleri; gönül zenginlerinin saadetleri; hakimlerin bilgileri; dindar kullarının huşû duyguları ve güzellik elbiseleri ile donat!

Allahım! Nefsimi mukaddes ruh ile temizle!. Aklıma ve duygularıma o yüce hikmeti yerleştir!

Allahım! Asılsız arzuların baskısına karşı beni kuvvetlendir!. Nefsimi, ölmez nefislerin evine kavuştur ve onu âli cenneteki şerefli varlıklardan kıl!()

İÇİNDEKİLER

Sunuş / 5-6

Bu kitap / 7-8

Hayatı / 9-17

Doğumu, Soy, Künyesi / 9-10

Öğrenimi ve Seyahatları / 10-12

Yetiştirdiği Çevre / 13-14

Kişiliği / 14-15

İlmî Şahsiyeti / 15-17

Fikirleri / 19-34

Doğuya da Batıya da Kaynak Oldu / 19-20

Varlık Felsefesi / 21-23

Bilgi Felsefesi / 23-27

Ahlâk Felsefesi / 27-30

Siyaset/Devlet Felsefesi / 30-34

Hizmeti / 35-41

İslâm Felsefesinin İlk Kurucuları Arasında

Yereldi / 35-37

Felsefeyi Din ile Uzlaştırmayı Denedi / 37-39

Kendinden Sonrakiler Onu İzlediler / 40-41

Gazalî ve Fârâbî / 42-46

Mesajı / 47-49

Aklı ve Bilgiyi Öne Çıkardı / 47-48

Din ve Felsefe Aynı Hakikatın

İki Vechesidir / 48-49

Sonuç / 51-54

Farabi

Akli ilmleri ve dini *-uyum içinde-* öne çıkaran bir felsefenin kurucusu olarak çağına ışık tuttu. Onun öğretilerinden uzaklaşan doğu karanlığa gömülürken, onun felsefesini benimseyen batı aydınlandı, gelişti ve doğuyu yönetmeye başladı.

